

УДК:
364(497.11)(091)

Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXV) XII, vol=37
Бр. 3 / 2013.
стр. 17-40.

*Сања Шуљагић**

Институт за политичке студије, Београд

СОЦИЈАЛНА ЗАШТИТА КАО БИТНО ОБЕЛЕЖЈЕ СРПСКОГ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА У СРЕДЊОВЕКОВНОМ ПЕРИОДУ**

Сажетак

У овом тексту аутор је аналитичко-синтетичком методом анализирао настанак, развој и урушавање система социјалне заштите у Србији кроз историју од праисторијског времена до данашњег периода. Наводећи примере из оригиналних историјских повеља и летописа и анализирајући промене у српском правном систему у периоду успостављања модерне државе Србије, аутор је издвојио као позитиван пример осниваче српске средњовековне династије Стефана Немању и његовог сина Светог Саву и различите краљеве и краљице из немањићке династије који су својим познавањем правних наука, социјалне заштите и човекољубљем засновали један успешан систем социјалне заштите који је штитио старе људе, људе са телесним недостацима, удовице, сиромашне жене и људе који су трпели било какав вид насиља и неправде. Аутор је такође анализирао неке недостатке у заснивању политичког и правног система у модерној Србији кроз 19. и 20. век све до данашњег стања у области социјалне заштите у Србији.

Кључне речи: социјална заштита, Номоканон, здравствена заштита, династија Немањић, феудална локална самоуправа, Грађански законик.

У неолитском и мезолитском периоду у насељима Лепенски Вир, Винча и другим насељима поред реке Дунав и поред њених

* Научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд.

** Овај рад је настао као резултат рада на пројекту бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

притока аутохтоно прото-српско становништво као једна скупина припадника старог индо-арјанског народа који се касније у историји појављује под именом „Словени“, („славни“, „писмени“) Спори (Сбори, Сберати) и Срби („они који се сабирају и који одржавају народне саборе“),¹⁾ установило је једну врсту живота у претечи породичне и сеоске задруге. У тим праисторијским насељима владала је једна врста геронтократије и чланови насеља су организовали живот и рад на основама пажљиве поделе рада, једнаких обавеза и права свих чланова породице и на основу друштвене солидарности.²⁾ У предантичком и античком периоду становницима ових насеља су се придруживали у периодичним сеобама њима сродни³⁾ становници Кубана и Кимерског Босфора Синти (Синги, Сигуни, Синди)⁴⁾ који су, као и винчански Срби, били познати по развијеној металургији.⁵⁾ Овим „српско-склавинским племенима“, како их је

- 1) John Gardner Wilkinson, *Dalmatia and Montenegro*, John Murray, Albemarle Street, London, 1848, pp. 7-12, цит. Plin. iv. 13. Tacitus, 46.: Историчар и путописац Џон Вилкинсон, проучавајући дела Прокопија, Валеријана Красинског и Бопову компаративну граматику, на основу упоредби старословенског језика са старим персијским Зенд и Санскрит језицима, сврстава старе Словене у прастари индо-европски народ који се налазио или померао ка обалама црноморских река и који се касније у историји појављује под именом „Словени“ („Славни“ или „Словни“ - народ који има „слово“, „језик“) и „Спори“, односно „Сбори, Сберати“ („Срби“, „они који се сабирају и који одржавају народне саборе“).
- 2) Сима Ћирковић, *Историја српског народа, Књига прва*, стр. 11, цит. Драгослав Срејовић, Лепенски Вир, стр. 141-150 и Zagorka Letica, „Ensevelissement et les rites funeraires dans la Culture de Lepenski Vir“, *Valcamonica Symposium* 1972.
- 3) Gaius Plinius Secundus Maior, *Naturalis Historia* VI, 19: „...utriumque in ostio Cimmerium, quod antea Serberion vocabantur.“ („насеље Симериума ушћу реке Дон раније се звало Серберион“); Живојин Андрејић, *Владари Трибала*, Центар за митолошке студије – Рача, Колор Прес, Лапово, 2000., стр. 36-39, цит. Милан Будимир, „О подунавским Сингинима“, *Историјски часопис* IX-X, Београд, 1969., стр. 21-33
- 4) Strabo, *Geography*, 10. 3. 16; Miodrag Grbić, „Preclassical Pottery in the Central Balkans - Connections and Parallels with the Aegea, the Central Danube Area and Anatolia“, Marija Gimbutas, „Anza, ca. 6500-5000 B. C.: A Cultural Yardstick for the Study of Neolithic Southeast Europe“, Peter A. Dimitrov, *Thracian Language and Greek and Thracian Epigraphy*; M. M. Vasić, *Preistorijska Vinča*, I, sl. 97, a, s; Бранко Гавела, „Протоисториски и антички Сингидунум“, стр. 6, цит. упор. Марић, Р., *Београд у старом веку*, Београд, 1954, 8.
- 5) Бранко Гавела, „Протоисториски и антички Сингидунум“, Посебан отисак из Годишњака Музеја Града Београда, књ. II, Београд, 1955., стр. 6, cit. Rostovtzeff, *Iranians and Greeks in South Russia*, Oxford 1922, 12: Историчар Гавела на основу етимолошке анализе првог дела хибридног топонима сматра да је овај древни народ изградио насеље Сингидунум пре доласка Келта и Римљана на то подручје. Исто, стр. 6, cit. Herodotus, *History*, V, 9; Strabon, *Geography*, V, 1, 6; Apollonius from Rhodos, *Argonauts*, IV, 320; 322: За њих су антички историчари и географи Херодот, Страбон и Аполоније са Родоса писали да су били народ који је „живео преко реке Истрос, односно на левој обали реке Дунав све до Јадранског мора“, „у пустињи поред реке Дунав“ и „на стени на месту где се рачва Дунав“. Они су у доба пред-античког и античког паганизма са винчанским прото-Србима делили заједничке култове бога Дунава или „реке Ноје“ Дионизија познатог још и по имену Сарбатије Према Херодоту (*History*, 5.7.1) трачки краљеви су сматрали Хермеса својим претком и зачетником своје династије. У понеким

називао у својим записима византијски историчар Мојсије Хоренски,⁶⁾ придруживала су се у даљим досељавањима остала сродна племена у доба владавине византијских царева Јустинијана Првог и Другог⁷⁾ и цара Хераклија⁸⁾ током петог, шестог и седмог века и они су били део становништва које је имало своје државотворне заједнице у Рашкој, Дукљи (Зети), Захумљу, Травунији, Поморављу и на Косову и Метохији у периоду пре заснивања јединствене српске државе под владавином средњовековне династије Немањић. Битна одредница националног идентитета Србије након покрштавања становништва изравно од Светог Павла, Андрије, Тита и осталих првих хришћанских апостола⁹⁾ било је хришћанство

делима Хермес се појављује под називима Сармис (Сарбис, Сарбат), односно Сармис Василеус „онај који оре“, како је забележен на кованим архаичним дачким новцима, или Армис (Valerius Flaccus, *Argon.* VI. 530; VIII. 219; Dionysius *Per.* v. 305; Nicephorus Gregoras, *Ann.* M. 6791-6836), затим као Меркур или Алауниус (син Алана) („Алауниус“ - <http://en.wikipedia.org/wiki/Alaunus>) или Херкул (Хераклоид), или на подручју данашње Румуније као Јован Јоргован, чије име кореспондира са грчким именом Георгиус, „пољопривредником“. (Horaci Flacci, *Opera omnia*, Ode XV, Volume II, A. J. Valpy, London, 1825, p. 714). (О имену Сарбатије (Сарбатиус, Сарматиус, Серватиус) видети и Nina Garsoňan 1967, „Politique ou orthodoxie? L'Arménie au IVe siècle“, *Revue des Études Arméniennes*, n. s. 4, 1967 (désormais Politique) et „Armenia in the Fourth Century – An Attempt to Redefine the Concepts ‘Armenia’ and ‘Loyalty’“, *Revue des Études Arméniennes*, n. s. 8, 1971., p. 92-93 n. 63.), богиње Артемиде, археолошких остатака и писаних трагова.

- 6) Миодраг Милојевић, *Стари српски век*, Vandalija, Beograd, 2008., за израз „србо-славинске државе“ цит. Мојсије Хоренски, *Географија*, 670. г., Ватрослав Јагић и Константин Порфиригенит. Такође видети Mauro Orbin, *Il regno de gli Slavi hoggi corrottamente detti Schiavoni*, Pesaro, 1601.: Мавро Орбини је тврдио да је етникум „Склавин“ значио „Србин“.
- 7) *Византијски извори за историју народа Југославије I 1955 and II 1959*, Византолошки институт САНУ, Београд, cit. Chron. Pasch.: Chronicon paschale, rec. L. Dindorf, Bonnæ, 1832. Такође видети A. N. Stratos, Byzantium in the Seventh Century, Vol. V, Adolf M. Hakkert, Amsterdam, 1980, p. 141: „Цар Јустинијан Други је одржавао добре односе са принчевима Бугарске, Србије, Хрватске и Ломбардије који су му били подређени, али су ипак владали независно од њега и нису му се никад замерали.“
- 8) Branimir Bratanić, „Uz problem doseljenja Južnih Slavena“, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta Sveučilište u Zagrebu*, Zagreb, 1951.; Никола Морача, *Српске династије и владари*, Сима Лукин Лазић, *Кратка повјесница Срба од постања српства до данас; Кратка повјесница Срба*, Штампарија Карла Албрехта, Загреб, 1894.; Caroli Du Fresne Domini Du Cange, *Illyricum Vetus & Novum*, Haeredum Roerianorum, Posonii, 1746.
- 9) *Нови завет*, „Посланица Светог Апостола Павла Римљанима“ (15.19); J. Gardener Wilkinson, *Dalmatia and Montenegro*, Vol. 1, p. 17, cit. 2 Ep. Tim. iv. 10.; „Hrišćanstvo na Balkanu“, *Enciklopedija živih religija*; Павел Шафарик, *О имену Словена*, цит. *Vita S. Theodos. ap. Pag. T. II.* p. 9; I. Zonaras, *Hronika*, Ruski Prevod u Vokolomanskom Manastiru. Napecetan u Ct 31 Istor. I Drevn. Rus. U Moskv. Univ. 1847 god, str 58 Milos S. Milojevic, *Odlomci istorije Srba*. Tom I. str 208-210, O. Lukovic-Pjanović, *Srbi ... Narod najstariji.*, AIZ Dosije, Beograd, 1990. str. 62-63. Србија је такође имала своје прве свете мученике – Свети Стратоник и Свети Ермил су по наредби римског цара били утопљени у реци Дунав. (*Житије светих*, 31.) С друге стране, Словени који су живели источно од Срба на подручју данашње Србије, односно племе Иљмени су у време доласка апостола Андреја Првозваног живели на северу Црног мора организовани у једну врсту сеоских

становништва на челу са владарима.¹⁰⁾ Према оригиналним домаћим и страним изворима пред долазак војске османлијског Турског царства у Србији су у време владавине династије Немањић били развијени рударство, трговина, занатство и пољопривреда и здравство и култура, како у доба владавине династије Немањић, тако и у доба владавине цара Лазара¹¹⁾ и осталих наследника царске лозе Немањић¹²⁾ - његовог сина деспота Стефана Лазаревића¹³⁾ и деспо-

општина које ће касније прерасти у кнежевине. Д. Николић, „Словенско право“, <http://www.rastko.rs/rastko-ukr/istorija/dnikolic-slovenskopраво.html>

- 10) Андрија Качић-Миошић, *Разговори угодни народа словинског*, http://www.archive.org/stream/razgovorugodnin00miogoog/razgovorugodnin00miogoog_djvu.txt, Jovan Rajić, *Istorija raznih slavenskih narodov naipače Bolgar, Horvatov i Serbov...vo svet istoričeski proizvedenaja Joannom Raičem*, V Viene 1794.: О српским владарима из тог времена било је забележено да су били „владари који су владали у хришћанском духу правде и поштења и народ их је волео.“ A. N. Stratos, *Byzantium in the Seventh Century*, Vol. V, Adolf M. Hakkert, Amsterdam, 1980, p. 141: Српски принчеви су, иако под надлежношћу цара Јустинијана Другог, владали независно од њега и одржавали су добре односе са њим.
- 11) Миладин Стевановић, „Престоница крај Мораве“, *Вечерње новости*, 24. фебруар 2011. године, Београд, 2011.; Миладин Стевановић, „Владарка и светитељка кнегиња Милица“, фелтон *Вечерње новости*, 22. март – 3. април, Београд, 2009.
- 12) У *Историји српског народа II*, као и у српским летописима Љ. Стојановић, *нав. дело*, 200, 216—217. и пролозима (*Охридски Пролог*, 30.8) и другим књигама (Михаљчић, Раде (1989). Лазар Хребелановић, *Историја, култ, предање*. Београд: БИГЗ., стр. 52-53. Д. Тодоровић, *Портре кнеза Лазара у Раваници*, Манастир Раваница, Споменица о шестој стогодишњици (Београд 1981) 39—43) је забележено да је цар Лазар не само преко венчане везе са царицом Милицом која је била родом из династије Немањић него и због својих личних заслуга био проглашен за наследника владара из династије Немањић. Сам кнез Лазар био је племенитог порекла, називан чак и „Принчев син.“ (Јован Рајић, *Историја словенских народа, Немањићи, Мрњавчевићи, Грбљановићи и Бранковићи*, Београд, 2003, стр. 301) Забележено је да га је патријарх Јефрем крунисао на државноцрквеном Сабору у присуству цариградског патријарха Филотеја и да се, за разлику од остале српске властеле, потписивао као „самодржац“ или „самодрживи господин“ црвеним словима као и припадници династије Немањић. Као и његови претходници из династије Немањић, и кнез Лазар је наставио да подиже манастире-задужбине широм земље, од којих је најпознатија била његова црква-задужбина у Раваници. На фрескама у манастиру Раваница брачни пар Лазар и Милица имају на себи владарску одежду – пурпурни дивитисион са двоглавним орловима у окер, позлаћеним круговима, као и касније њихов син деспот Стефан приказан на фресци у манастиру Манасија, затим приказиван је на свом новцу са крстом на грудима, што је била такође једна од тадашњих ознака владарске фигуре и дао је да се дозира приправа – егзонартекс на манастиру Хиландар, што је била привилегија само владара из династије Немањић. Такође, на државноцрквеном сабору 1381. одлучено је да се кнезу Лазару омогући да подигне храм Св. Вазнесења, односно да се изједначи у праву с краљем Стефаном Првовенчаним и краљем Стефаном Дечанским. (Радомир Николић, „Када је подигнута и живописана Раваница“, *Историја српског народа*, Друга књига, *Доба борби за очување и обнову државе (1371—1537)*, ур. Јованка Калић, Српска књижевна задруга, Београд 1982., стр. 10-11; 311-312 или *Исто*, http://www.heritage.gov.rs/Download/Saopstenja/Saopstenje-XV-1983/Saopstenje_XV_1983_Kada_je_podignuta_i_zivotopisana_Ravanica.pdf) Такође у манастиру Нова Павлица, задужбини браће Мусић, за цара Лазара пише да је био „самодржац све српске земље.“
- 13) Марковић, Биљана, *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића*, Вајат, Београд, 1999.

та Ђурађа и Лазара Бранковића. У доба владавине српских деспота Србија је, премда у сталној опасности од окупације османлијске војске, имала не само развијену војску, него и културу и економију у рангу савремених држава у Европи тог времена.¹⁴⁾ Као и у већини царстава и држава које су се временом формирале са строго одређеном феудалном друштвеном хијерархијом, тако је и у средњовековној Србији званично феудални властелин помоћу витезова и ратника штитио своје сељаке-најамнике, а изнад свих њих био је цар, односно краљ. Друштвени односу су у доба средњовековне немањихке династије били засновани на некој врсти народне самоуправе себара под управом властеле и владара и децентрализованих области, жупа, крајишта, села и градова са додељеним аутономним правима, на ћелијским облицима колективног живота народа са својим устаљеним правима и на обичајима демократске управе и узајамности као што су били катуни, сабори и задруге. У почетку су сељаци са својим породицама живели у полугеополитичким и брвнарама, а касније и у правим кућама поред средњовековних манастира или феудалних градова-утврђења. У Србији је постојање сеоске задруге било забележено у деловима раних средњовековних и средњовековних аката који су указивали на заједнички живот сељака, као и у сакупљеним и забележеним одредбама обичајног права.¹⁵⁾ На основу повеља српских средњовековних краљева, као што је на пример повеља о оснивању Српске архиепископије 1219. године у Жичи крај Краљева, сеоска насеља са целокупним становништвом, планине и пашњаци и други земљопоседи били су потчињени и окупљени око главних манастира. Према овим правним и дародавним актима српских владара тадашње друштво се делило на три категорије становништва: властела, војници (касније и властелчићи) и обично становништво, а помињу се још и „власи“ и „земљани“ или „земаљски људи“, односно професионални сточари и земљорадници.¹⁶⁾ Као немањихки владари који су из-

14) Мат. Станојловић, Мил. Ј. Гајић, *Деспот Стефан Лазаревић – Историјска расправа*, Издање општине београдске, Царна радикална штампарија, Београд, 1894, стр. 101; 258-259.

15) Стојан Новаковић, *Село*, Српска књижевна задруга, Београд, 1965. Видети такође најпознатији српски средњовековни правни документ *Законик Цара Стефана Душана, Бистрички рукопис*, Одељење друштвених наука, *Извори српског права*, IV, књ. II, САНУ, Београд, 1981, чији се чланови 55, 65, 68 и 69 посебно односе на сеоску задругу, а забележено је да су се чак и у време османлијске колонизације тих простора поједини делови турског система односили на кућу указујући на сеоску задругу. Такође видети Јован Цвијић, *Балканско полуострво и јужнословенске земље*, Сабрана дела, *Књижевне новине*, књ. 2, Београд, 1987. године

16) Сима Ћирковић, *Историја српског народа*, стр. 235, cit. Franjo Miklosich, *Monumenta serbica*, стр. 13; Милош Благојевић, *Земљораднички закон – средњовековни рукопис*,

нимно придавали пажњу социјалној заштити становништва у народу су посебно били омиљени незванични „отац нације“ Свети Сава, краљ Милутин¹⁷⁾, краљ Стефан Дечански и цар Лазар који је омогућио сељацима релативно миран живот и на основу раније додељених им права у доба краља Милутина као „баштиника“ – слободних сељака доделио сељацима право да могу да „баштине“, тј. да наслеђују своју земљу и имовину.¹⁸⁾ Свети Сава, наследник зачетника најпознатије српске династије Немањић Стефана Немање и престолонаследник чије је световно име пре његовог замонашења било Растко Немањић (с. 1175-1236), познат је као зачетник писмености, образовања, оснивач српске државотворности, аутокефалне Православне цркве¹⁹⁾ и правних наука у Србији. У народу је остао упамћен као својеврсни брижни отац-просветитељ нације који се није устезао на својим пропутавањима кроз Србију да лично учествује у градњи манастира²⁰⁾ и кућа, да учи сељаке и њихове жене кућним и сеоским пословима и да их подучава вери, писмености и и моралним вредностима. Свети Сава се у тим својим про-

стр. 234-235, цитирајући Franjo Miklosich, *Monumenta serbica*, 11-16; С. Новаковић, *Законски споменици*, 571-575, Д. Синдик, *Једна или две жичке повеље*, ИЧ XIV-XV (1963-1965), 309-315; Г. Шкриванић, *Жичко епархијско властелинство*, ИЧ IV (1954), 147-172.

- 17) Милош Благојевић, *Земљораднички закон*, стр. 294-295; Радош Љушић, *Кнежевина Србија (1830-1839)*, Београд, САНУ, 1986., цит. *Закон људем црквним у Повељи манастиру Свети Стефан у Бањској (Светостефанска повеља)*: Овим законом краљ Милутин је озваничио институцију сељака слободног баштиника у односу на ранији положај зависности сељака себра од феудалног властелина.
- 18) Снежана Божанић, *Чување простора, међе, границе – разграничења у српској држави од 13. до 15. века, докторска дисертација*, Одсек за историју, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду, 2010, стр. 113; С. М. Душанић и Д. Поповић, *Приватан живот у српским земљама средњег века*, Слио, Београд, 1984, стр. 112-114 Милош Благојевић, *Средњовековни забор*, ИЧ XIV-XV (1966), 1-17 и *ЛССВ*, 453 (С. Мишић): Сељаци су удруженим породичним и задружним напорима гајили пшеницу, оvas, јечам и просо, воће и поврће, обрађивали винограде, држали кошнице са медом, гајили стоку, солидарно радили сезонске послове и млели жито у заједничким сеоским млиновима. Највећи број млинова се налазио на Косову и Метохији и у просеку је тридесет и седам породица користило један млин. Миладин Стевановић, „Престоница крај Мораве“ У време пре окршаја српске и турске отоманске војске на Косову у складу са преузетим константинопољским и светосавским правним наслеђем цар Лазар је показао висок степен социјалне заштите у државотворној политици такође и тиме што је збринуо монахе и многобројне избеглице из јужних феудалних регија Србије и из суседне Византије и Бугарске.
- 19) Станоје Станојевић, *Свети Сава*, Херес, Београд, 1998. (фототипско издање из 1935. г.) Сима Ћирковић, *Историја Срба*, стр. 301, цитирајући Острогорски, *Автократор и самодржац*, Глас 141-148 (Сабрана дела IV), 323-327.: Одобрењем византијског цара Теодора Првог Ласкариса и васиљенског патријарха Манојла Сарантена из Никеје Свети Сава је постао први српски Архиепископ 1219. године.
- 20) Студенички крст Светог Симеона“, YouTube, <http://www.youtube.com/watch?v=7e5-7ScdXek>: Забележено је да је у изградњи манастира на Хиландару, Свети Сава и сам учествовао као један од радника у изградњи манастира.

светитељским напорима водио начелима хришћанског човекољубља и константинопољског правног наслеђа, али на њега је значајан утицај свакако имао и одгој његове мајке Ане, познате по томе што је, иако је била супруга владара Стефана Немање и према многим историјским изворима и сама царског порекла, живела скромно попут осталих племкиња и сељанки (себранки) тог времена и била позната по бризи о кући и о образовању и одгоју своје деце, а при крају живота се и замонашила под именом Анастасија.²¹⁾ Таквим моралног понашања једне супруге владара Немањића водиле су се касније и краљица Јелена Анжујска, краљица Теодора или царица Милица, такође познате у народу по бризи за сиромашне и немоћне, по образовној и финансијској помоћи сиромашним српским девојкама и по подизању задужбина манастира и образовних установа. Тако је у манастиру Пречиште код Топлице, у којем се замонашила мајка Светог Саве Ана била основана прва женска школа за разне кућне послове – плетење, везење и слично, а у манастирима Милешева, Пећка Патријаршија, Раваница, Сопотани и другим манастирима биле су осниване иконописне школе, преписивачке, правне и уметничке школе и касније и штампарије.²²⁾ Краљица Јелена Анжујска (1236–1314.), мајка будућих краљева Србије Драгутина и Милутина, остала је упамћена у народу као велика добротворка. У то време, када у читавој Европи није постојало много интересовања за школовање сиромашних девојака, поготово девојака нижег рода са села, краљица је на свом двору у Брњацима у старом Колашину основала прву женску школу у којој је образовала сеоске девојке, подучавала их домаћинским пословима, занатима и ручним радовима, а када би оне одрасле и удале се, поклањала им је мираз. Краљица је подизала манастире и цркве, међу којима и манастир Градац на реци Ибар, радила је на образовању народа и слози својих синова, помагала сиротињи и пред крај живота се и она замонашила. Пошто у доба владавине Цара Уроша Првог није било довољно обрадивог пољопривредног земљишта које би подмирило прехранбене потребе становништва у сушним и

21) Predrag Puzović, „Gospođa Ana, neznanog porekla“, Srpsko nasleđe – Istorijske sveske br. 5, мај 1998. г.: Готово сви историјски извори помињу да је мајка Светог Саве била племенитог порекла. Неки извори је проглашавају кћерком француског или угарског краља, док је одређена Житија проглашавају кћерком цариградског императора, па тако Доментијан у Животу светих српских просветитеља Симеона и Саве тврди за мајку Светог Саве да је била велика кнегиња Ана, кћер цариградског императора Романа IV (1168-1171), а у Акатисту Светом Сави пише да је Стефан Немања био „ожењен Аном, кћерком грчког цара Романа.“

22) Драгослав Срејовић, *Кад смо били културно средиште света*, ТИА Јанус, Ars libri и Кремен, Београд, 2001, Библиотека Лавиринт, Књига 10

неродним годинама, краљица Јелена се лично старала о исхрани народа увозећи по врло повољним условима одговарајуће количине житарица из Италије и Француске преко њој пријатељски одређених градова и трговаца.²³⁾ Према историчару Миладину Стевановићу, краљица Јелена је именовала појединце (кефалије) да управљају одређеним насељима у немањићкој Србији и разлику од државе краља Милутина и Драгутина, државна управа краљице Јелене била је мала и ефикасна, подељена на централну управу – ону која је била окупљена око њеног двора и обављала послове од интереса за целу земљу, као и на територијалну управу која је обављала послове од интереса у жупама и градовима на одређеном подручју.²⁴⁾ Осим високог степена социјалне правде и уметничких достигнућа династија Немањића је урадила много и на стварању технолошких и архитектонских достигнућа као што су били системи млеководи и виноводи у близини манастира и насеља где су били развијени сточарство и пољопривреда, што је умногоме олакшало живот обичном становништву и давало потицај локалној економији.²⁵⁾ Сви ти напори владара из династије Немањић учврстили углед династије Немањић у народу који је живео организован у различитим територијалним облицима народне самоуправе и децентрализације (области, жупе, крајишта, села и градови-насеља са додељеним аутономним правима) и у хелијским облицима ко-

23) Дејан Николић, *Српске краљице и царице*, Народна школа Ресавска школа, Деспотовић, 1998.

24) Миладин Стевановић, „Владавина мудре краљице“, фелтон, *Вечерње новости*, 11. јун, 2010.: Централна управа је обављала финансијске и царинске послове, одржавање реда и мора, послове у вези са суседним земљама и обезбеђење и одржавање двора. Послове финансијске природе (царине, други краљевски приходи, државни расходи, краљевска ризница, занатство, трговина, рудници) обављао је краљевски службеник казнац који је са својим повереницима борио на двору краљице Јелене у Брњацима. Послове одржавања реда и мира обављао је капетан који је имао своје испоставе по жупама, док је ове дужности по градовима обављала локална самоуправа

25) Vlad. R. Petković, *Stari srpski spomenici u Južnoj Srbiji*, 1924, http://www.rastko.rs/projekti/cm/1/vpetkovic-spomenici_1.html, такође видети Mladen Stančić, „Tajne mlekovoda“, *Novosti*, 5. januar, 2009.; Opština Negotin, *Vesti*, 29.10.2007. „Ni traga od blaga“, цит. археолог и директор Историјског архива „Рас“ у Новом Пазару Драгица Премовић-Алексић, http://www.negotin.rs/article.php?lg=sr&id_article=1028.; Милош Луковић, „Трасе средњовековних путева на дурмиторском подручју“, *Зборник радова са научног скупа* (Плужине, 24–25. септембар 2006), *Беране: Свевиће - манастир Заграђе* 2010, стр. 177–178. <http://www.eparhija.me/riznica/11/Scepan-polje-i-njegove-svetinje-kroz-vekovke/Scepan-polje-i-njegove-svetinje-kroz-vekovke-171-194.pdf>.; *Acta Diurna*, Билтен Правног факултета Универзитета у Београду, бр. 33, април-август 2011, стр. 49, <http://www.ius.bg.ac.rs/bilten/Acta%20Diurna%2033%20za%20sajt.pdf>, Такође о томе видети Jelena Tasić, „Sjaj i beda Orahovačkog vinogorja“, *Danas*, 21. februar, 2010.: У доба цара Душана виногради Метоха хиландарског у Великој Хочи давали су и до тридесет хиљада товара грозђа и повезивали Ораховачко виногорје (Велику Хочу и Ораховац) са Призреном и царским двором.

лективног живота са својим устаљеним правима и обичајима узајамности и саборне управе (катуни, сабори, задруге). За жупама испресебану средњовековну Србији биле су карактеристичне и институције жупских и сеоских зборова, или „зборов себара“, као и државноцрквених сабора. Ове су биле постепено подвргаване ауторитету централне политичке власти, односно упоредо са јачањем политичке и војне власти централна власт је главне управне и судске функције поверавала државним чиновницима и властелинима - овлашћеним носиоцима хијерархијске власти.²⁶⁾ У доба владавине цара Душана администрација је била одвојена од судова и постојале су, по узору на константинопољски закон, царске судије које су судиле претежно у вези са земљама и казним стварима, а за грађанску правду били су задужени судови господара, црквених добара и градова који су судили према правном наслеђу закона цара Јустинијана, Прохирону, Синтагми, и према тестаментима и облигацијама.²⁷⁾ Формирање жупа као главних политичких јединица је настало тако што је земљорадничко становништво за своја станишта бирало углавном одвојене и пресеране разним преградама пределе за обрађивање земље, тако да су та подручја чинила мање географске, привредне и управне целине - жупе.²⁸⁾ О значају река за живот средњовековних Срба сведочи и чињеница да су жупе, које су представљале основу политичке организације, често добијале имена по својим рекама.²⁹⁾ Прелазак исхране просом на исхрану житом условио је пораст тадашњег становништва, а вишак земљорадничких производа дао основу за специјализацију радова и занатства, као на пример грнчарства и ковачког заната и златарства, ткалство, израда специјализоване обуће и одеће и штављење коже, пчеларство, тесарски занат, прављење прехрамбених производа од млека и меда, итд., и на селу су међу сточарима били распрострањени овчарство, говедарство и коњарство. Од једанаестог века трговина накитом, фином керамиком, коњском опремом, комадима оружја и појединим алатима и другим производима између

26) Петар Матић, „Развој локалне самоуправе у Републици Србији“, *Политичка ревија*, 2006, vol. 5, iss. 3, стр. 395.

27) Constantin Jirecek, *Das Gesetzbuch des serbischen Caren Stephan Dušan*, XXII Bände des Archiv für slavische Philologie 22, 1900. у Бошко Сувајић, „Преписка Илариона Руварца и Константина Јиречека“,

Годишњак Катедре за српску књижевност са јужнословенским књижевностима - Посвећено успомени на др Живана Живковића, Филолошки факултет, Београд, 2006, стр. 203.

28) Сима Ђирковић, *Историја српског народа*, стр. 357-358, цитирајући С. Новаковић

29) *Исто*, стр. 165.

села и градова постала је интензивнија, у сложним сеоским кућама су живеле по три генерације са просечно осам чланова породице, од којих су половину чинила деца.³⁰⁾ У таквим селима средњовековне Србије у којима су већином живели земљорадници, сточари и занатлије временом су развијане и вредноване друштвене вредности као што су поштовање Бога као створитеља земље и природних појава о којима је сељак нераскидиво зависио, поштовање старијих људи као ауторитета у породици и сеоској заједници, тежак и поштен рад на пољу, слога у заједничким пословима сељака и пријатељство и међусобно испомагање међу сеоским комшијама.³¹⁾

ЗДРАВСТВЕНА ЗАШТИТА КАО БИТНА ОДРЕДНИЦА СРПСКЕ СРЕДЊОВЕКОВНЕ ДРЖАВЕ

У проучавању српске историје и српског националног идентитета и правних наука посебно место заузима *Законоправило* Светог Саве, односно зборник грађанских и црквених прописа *Номоканон* (гр. номос – грађански закон; канон – црквено правило) или *Крмчија*. Свети Сава је у свом делу *Крмчија* на основу властитих хришћанских моралних начела, као и на основу Мојсијевог закона и канона Светог Василија Великог, Теофила Александријског, Теодосијевог закона, закона цара Јустинијана и на основу канона Сардикијског, Картагенског, Анкирског, Гангрског, Антионијског и других сабора васељенске цркве написао која лица и које институције су били најпозванији да у духу човекољуба воде бригу о сиромашним, болесним и slabим лицима у друштву и држави. Већ у уводном делу Свети Сава истиче потребу да се створи српско законодавство које се заснива на социјалној правди, породичном праву и обавезама друштва према појединцу.³²⁾ Он је однос према

30) Сима Ћирковић, *Историја српског народа*, стр. 164; Радивоје Арсић, *Живот сељака у средњовековној Србији*, <http://www.field-archaeology.com/clanci/arsic/index.php>

31) *Исто*: Границе међу жупама биле су утврђене и условно подељене на два различита и неједнака дела – заједничке и необрађене површине као што су пашњаци, шуме, воде и суседна брда, које је целокупно становништво могло неометано да користи, док се у преосталом делу налазио сав преостао простор подељен између земљорадничких насеља у жупи. Свако село имало је свој атар или посед обележен утврђеним међама које су сви познавали, признавали и поштовали. Заједничке неподељене и необрађене површине које се нису могле или смеје делити и њихово право коришћења припадало је свим мештанима једног села, док је на другом делу било обрадиво земљиште подељено између земљорадничких породица одређеног насеља.

32) М. Петровић, *Крмчија Светог Саве о заштити обесправљених и социјално угрожених*, Библиотека Репринт, Штампарија Српске патријаршије, Београд, 1990, стр. 77.

болесницима смештеним у болницама. било да су монаси или световна лица, било да су сиромашни или богати, одредио једном изричитом наредбом“... да не бринемо само о себи, него о ближњем и нико да нема ништа више од другог; ни господар од слуге, ни кнез над којим влада, ни цар од војника, ни премудри од ученог.“³³⁾ Према овим правним одредбама сиромашни, ожалошћени и они над којима се вршило насиље и неправда, којима је била потребна милост и који су због тога обраћали се цару могли су да се обрате и цркви, односно слабе и сиромашне штитили су црквени кано-ни, а под њиховим утицајем и грађанско законодавство.³⁴⁾ Према одлукама Картагенског сабора црквени посланици морали су да одбране сиромашне од насиља богатих, са чим се сложио и цар Теодосије Други (408-450) када је 409. године указом наредио да се црквени посланици – екдици постављају пошто се уведу у тај-не православне вере, бирани од епископа, свештеника, достојан-ственика, земљопоседника и посланика, а то су касније у истори-ји озваничили и цар Атанасије Први и цареви Јустинијан Први и Други.³⁵⁾ Посебна пажња у књизи *Крмчија* била је посвећена бризи за старије људе. Пошто се знало да старост често прате болест, не-моћ, сиромаштво и туга, водило се рачуна да старци као посебна категорија социјалних случајева буду поштовани и законом шти-ћени.³⁶⁾ У том смислу у 48. глави књиге *Крмчија* под заглављем „О поштовању светих старца“ био је наведен одговарајући детаљ из Мојсијевог законодавства: „Пред лицем седога устани и поштуј лице старца“.³⁷⁾ Такође и према људима са телесним манама и уоп-ште према немоћним особама тражено је да опхођење буде беспре-корно и за оне који се ругају таквима била је предвиђена казна, а такође је људима са телесним манама и немоћним особама била омогућена заштита и материјално обезбеђење, било им је дато пра-во наследства, њихови сродници – кандидати за наследство, које

33) Исто, стр. 10-77.

34) Исто, стр. 77.

35) Исто, стр. 13, цит. Cod. Iust. I 55, 11. Исто, стр.. 14: У том смислу забележено је да је цар Теодосије Први 385. године писао цариградском екдику Теодору да треба да има „став оца према народу и да не дозволи угњетавање земљорадника и грађана порезима, да помаже службеницима у дрскости архоната, чувајући поштовање њихове части... и да их штити као децу...“ цит. Cod. Iust. I 55, 4 уп. I 55, 5.9 Стр. 16-17: У законодавству цара Јустинијана (527-565) пише одредба за екдике да треба да ослободе од зла оне којима се чини неправда (цит. Cod. Iust. Nov. 15 (Пролог) и да црква треба да штити сиромашне. Цит. Cod. Iust. Nov. 15.1 и Епилог)

36) Исто, стр. 21.

37) Исто, цит. Мојс. 19:32.

су људи са телесним манама и немоћни људи имали право сами да одређују, неограничени временом приликом покретања тог или било ког другог правног посла, били су дужни да им помажу или у супротном нису могли да наследе њихову имовину.³⁸⁾ Велики значај био је придаван и социјалним обавезама деце и родитеља, као и заштиту жена од несигурности у браку, заштиту сиромашних жена и жена које су трпеле неку врсту насиља.³⁹⁾ У погледу заштите права супружника Крмчија се, за разлику од римског права, ослањала на грађанско константинопољско наслеђе,⁴⁰⁾ односно заштита породице је, за разлику од римског права, стављена на чвршће правне темеље.⁴¹⁾

Посебну пажњу Свети Сава је у правном зборнику *Крмчија* посветио области здравствене заштите становништва, о чему ће кроз историју наставити да воде рачуна и остали чланови династије Немањић. Тако је забележено да је кнез Лазар даровао болницу на Хиландару 1380. године⁴²⁾ или да је на тлу Србије краљ Милутин, кога Данило II назива „Незасити зидатељ“, у склопу скоро свих својих 46 задужбина оснивао болнице са „нарочито меким постељама“, давао болницама „многа села“ и „многа злата“, плаћао „многе лекаре само да непрестано буду код болесника“ и одредио нарочите великодостојнике „краљевства му да редовно обилазе болеснике“, јер „ниједан болесник не треба ни на шта да се жали, но што тражи да му се даде“.⁴³⁾ Краљ Стефан Дечански, такође познато по доброчинству и задужбинарству, помагао је многе болнице и манастире и са поштовањем се односио према својим обичним поданицима, о чему су, између осталих, и Архиепископ Данило II и биограф Стефана Дечанског Григорије Цамблак оставили писмени помен. Григорије Цамблак је о болници Високи Дечани која је радила до средине осамнаестог века оставио овакав исказ: „...У болници је Краљ лично вршио инспекцију, наређивао је да се мирисима заба-

38) *Исто*, стр. 21-23.

39) *Исто*, стр. 25-30; 38-39, цит. Мојсијев закон, 8. и 9. Канон Сардикијског сабора, 49. и 22. Канон Светог Василија Великог, 11. Канон Анкирског Сабора

40) *Исто*, стр. 31, цит. Cod. Theod. III, 16.2, Cos. Iust. V, 17,8.9, Iust. Nov. 22,3-4, Athanasii Nov. Justin. Tit. X(Heimb, I 128), Basilic XXVIII, 7.

41) *Исто*, стр. 76.

42) *Здравствена заштита*, Ванредни број 3, стр. 9: Dosije: Prva srpska bolnica manastir Hilandar 1198/99. Knez Lazar daruje bolnicu hilendarsku 1380. godine* * Iz: „Spisi o Kosovu“, стр. 99-100.

43) Радоје Чоловић, „800 година српске медицине и 140 година Српског лекарског друштва“, Предавање одржано на Другом научном скупу „800 година српске медицине“, манастир Св. Прохор Пчињски, 9. до 12. јуна 2011. године. <http://www.rastko.rs/cms/files/books/5062e026b6628>, Str. 16:

шури болнички задах, говорио је са сваким болесником, једноме је давао новаца, другога је тешио грлећи и љубећи га са очима пуним суза. Често је Краљ Дечански читаве ноћи проводио крај постеље каквога тешког болесника“. Овакав историјски извор навео је српске интелектуалце на почетку двадесетог века да се чуде и диве чињеници да је српски краљ Стефан Дечански био „болничар у средњовековном веку суровости“.⁴⁴⁾

Према званичним историјским изворима за најстарије српске лекаре сматрају се извесни Првослав (Pervoslavus medicus, 1281. и 1298. г.) и Менца Баранин (Menca Antibaranus, medicus, 1330.г.).⁴⁵⁾ О даљем развоју српске медицине и здравствене заштите, а тиме и социјалне заштите српског становништва у доба династије Немањић сведоче материјални остаци и историјски записи о постојању наменских изграђених просторија (болница/странопријемница) при манастирским конацима; постојање стручне и научне литературе, на српски језик преведених најавторитативнијих делова медицинских списа средњег века; постојање стручних медицинских израза као директан превод са латинског на српски; постојање болница организованих од стране еснафских удружења или градова, па и обичних грађана; налаз медицинских инструмената и помагала; брига за јавно здравство оснивањем лепрозаријума и карантина; оснивање јавне службе при градовима која се на неких начин бавила спречавањем епидемија (нпр. кацаморти); постојање апотека од којих неке и дан дањи раде; постојању записаних имена особа (лекара/физикуса, апотекара) које су се бавиле лечењем обичног народа али и краљева, царева деспота; разне повеле о материјалном обезбеђењу лекара; постојање законских одредби против тровача, врачања и бајања; законске одредбе за бригу старих и онемоћалих а напуштених, итд.⁴⁶⁾ О школованим српским лекари-ма током четрнаестог и петнаестог века сведоче и записи из *Хиландарског медицинског кодекса*, међу којима се помиње и извесни Никола Врач који је у четрнаестом веку превео један медицински латински запис „на српску књигу“.⁴⁷⁾ У немањићко доба је заснована посебна организација болница и у оптицају су биле такозване

44) Радоје Чоловић, „800 година српске медицине и 140 година Српског лекарског друштва“, стр. 17, цит. Владан Ђорђевић

45) Реља Катић, „O lekarima kod Srba u srednjem veku“, „700 godina medicine u Srba“, SA-NU, 1971. Beograd. У *Здравствена заштита*, Ванредни бр. 3, год. XXXVII, мај, 2008, стр. 26, цит. Јиречек

46) Игњат Рељин, „Средњовековна медицина у Србији“, 800 година српске медицине, у оквиру 15. Студеничке академије, јуна 2010. године

47) Реља Катић, „O lekarima kod Srba u srednjem veku“

„лекаруше“ које су обиловале теоретским и практично-искуственим сазнањима из наслеђа константинопољске и српске медицине.⁴⁸⁾ Цар Душан је следио законоправило *Крмчија* Светог Саве да држава мора да се брине о појединцима, болеснима, старима, сиромашнима, немоћнима, дужницима и заробљеницима. Међутим, да је свест о важности социјалне заштите у средњовековном српском друштву била висока сведочи и чињеница да су на територији Србије и обични људи завештали своју имовину манастирима и болницама.⁴⁹⁾

У члану 28. Душановог Законика „О храни убогима“ пише: „И по свим црквама да се хране убоги, како је уписано од ктитора, а ко их од митрополита или од игумана не усхрани, да се одлучи од сана – части“. Законом је кажњавао надрилекарство (члан 20. *Душановог закона* „О врачацима“ или члан 109. „О отровима“ („Мађионичар и отровник, који се нађе на делу, да се казни по закону светих отаца“), а забележено је да је 1342. године цар Душан основао болницу у конацима манастира „Свети Архангели“ у Призрену која је радила све док је није разорио Синан–паша 1613. године и оснивао је болнице (стационаре) за смештај сиромашних и хронично оболелих и кухиње за бесплатну исхрану сиромашних.⁵⁰⁾ Кнез Лазар је усред турбулентних политичких прилика поклатио болници у Холандару више села да се од њихових прихода сваке године троши по 100 унгија „за неговање и утеху болесника“. У манастиру Раваница 1381. године подигао је „болницу за монахе, за странце и раслабљене“, а део болесника у Раваници лечен је и у оближњем манастиру Сисојевцу, за чијег светог Сисоја се сматра да је покровитељ лекара и медицине у Србији.⁵¹⁾ Деспот Стефан Лазаревић, како је написао његов биограф Константин Филозоф, у Београду „...сазида болницу странпријемницу за болне на најслађој води“, око ње „...засади свакојаког изабраног воћа и приложи села и наследство много у којој болне и стране храњаше и олак-

48) Игњат Рељин, „Средњовековна медицина у Србији“: Лекаруше су садржавале саставе лекова, начине за њихово справљање, медицинску информацију насталу из српске народне медицине која је записивана од стране писмених калуђера, обиље практичних савета за негу болесника и упутстава за лечење, а поједине лекаруше су садржавале и савете за негу и лечење стоке, гајење пчела, одржавање шума, прављење вина, о подрумарству и слично. Многе ове лекаруше писали су народни лекари, тако да оне представљају писану документацију њихове искуствено потврђене лекарске праксе.

49) Група аутора, *Историја медицине и здравствене културе на тлу данашње Војводине*, Матица Српска/САНУ (огранак у Новом Саду), Нови Сад, 1994; стр. 159–160

50) *Исто.*; Радоје Чоловић, „800 година српске медицине и 140 година Српског лекарског друштва“, стр. 17–20.

51) Радоје Чоловић, „800 година српске медицине и 140 година Српског лекарског друштва“, стр. 18.

шања њима даваше“ и познато је да је био врло милостив према губавцима.⁵²⁾ Житије Стефана Дечанског од Григорија Цамблака, Житије Деспота Стефана Лазаревића од Константина Филозофа и Статут града Котора из 1616. садрже прописе из комуналне хигијене, али са пропашћу српске средњевековне државе домети српске средњевековне медицине почели су да тону у заборав и лечење су преузели лаици, тзв. народни лекари (видари, ранари, травари, али и врачаре и варалице.⁵³⁾

Неки политички аналитичари имају обичај да кривицу за данашње изузетно лоше стање српске политике, економије и културе пребацују на затирање српског националног идентитета и државотворности у доба владавине Османлијског турског царства на територији Србије, пренебрегавајући чињеницу да је тај идентитет у својој изворној форми преживео све до стварања модерне грађанске државе Србије током деветнаестог века, када је правним законима и методама и сама политичка елита Србије почела да ради на његовом урушавању. Основно полазиште за стање здравља народа у том периоду били су статистички подаци - због тачног регистровања у сврху плаћања пореза 1834. године урађен је први попис становништва у Србији, две године касније појавила се прва књига из деце медицине на српском језику штампана у Будиму – „Чедолуб или неговање деце у првим живота годинама“ др Гаврила Пекаревића, а три године касније званично су уведене матичне књиге у Србији које су се налазиле код парохијског свештеника.⁵⁴⁾ У модерној држави Србији такође су основане прве педијатријске установе као Дом за сироту децу (1887.), Дом за глувонему и слепо децу (1893.) и друштво „Српска мајка“, тзв. Материнско удружење (1904.)⁵⁵⁾ Међутим, према оригиналном мемоарском запису сеоског лекара Лазе Димитријевића (1858-1899) *Како живи наш народ* из 1893. године, систем социјалне заштите у пракси није добро функционисао. Српска државна власт је била подељена на политичке струје које су подржавале две династије и неколико међусобно завађених партија, „чиновници који су водили политички

52) Исто, стр. 19.

53) Исто, стр. 20-21.

54) Славица Жижић Борјановић, „Патријарх здравствене културе нашој деци“, <http://www.rastko.rs/cms/files/books/5062e13ce3306>, стр. 99, цит. Јовановић М. Б. Природни прираштај становништва Србије и његов биотички значај. Београд: Библиотека Централног-хигијенског завода; 1932.

55) Pešić, V D, Pavlović B B, *Prvi pedijatri i prve pedijatrijske ustanove u Srbiji*, Grafički atelje „Bogdanović“, Beograd, 2006.

живот“ и локалне и државне политичке институције нису решава-
ли проблеме инфраструктуре или загађене пијаће воде по селима
и њиховој околини. Због тога се сеоски народ масовно разбољевао
од стомачних болести, али није имао одговарајућу здравствену за-
штиту, а статус свештенства је слабио у политичком и друштвеном
животу, док је упоредо са слабљењем традиционалне улоге све-
штенства и сеоских локалних задруга и самоуправа растао број
баба врачара, гатања и враџбина по селима. Иако је књига запи-
са лекара Димитријевића била распродата и доживела три издања
и иако је Просветни савет Краљевине Србије одлучио да се књи-
га достави свим школским библиотекама,⁵⁶⁾ проблеми о којима је
писао лекар Димитријевић нису били решавани. Према записима
Лазе Димитријевића здравствено питање људи у селима у околи-
ни Ваљева, Шапца, Ужица или Смедерева које је лечио далеко је
надмашивало сва друга питања од државног интереса, јер услед
непостојања одговарајуће здравствене заштите и неге сељаци су
за време дугих хладних зима масовно умирали од хладноће будући
да нису имали средстава да прибаве за себе топлу одећу.⁵⁷⁾ Једна
од грешака у процесу успостављања модерне грађанске Србије на
основама вестернизације, а не на основама надградње најбољих
тековина српске средњовековне културе уз паралелну позитивну
селекцију и имплементацију најбољих тековина западне цивили-
зације које ће обогатити а не уништити дотадашњу српску кул-
туру било је доношење *Грађанског законика* 1844. године који је
саставио правник Јован Хацић на основу *Аустријског грађанског
законика*. Према овом закону задружна имовина је постала сусво-
јина задругара и више није била колективна недељива целина.⁵⁸⁾ У
исто време примена тог Законика имала је за последицу деобу се-
оске задруге и урушавање традиционалних локалних политичких
институција Србије (сеоских породичних домаћинстава, сеоских
задруга и сеоских сабора)⁵⁹⁾ и незваничних друштвених институ-

56) Лаза Димитријевић, *Како живи наш народ*, Инфинитас, Београд, 2010, стр. 11.

57) Исто, стр. 12: Лаза Димитријевић је тврдио да је здравствено питање људи у селима у околини Ваљева, Шапца, Ужица или Смедерева које је лечио далеко надмашивало сва друга питања од државног интереса. Описивао је да је приликом сецирања умрлих сељака открио да су им плућа била „од назеба толико прилепљена за ребра да је морао да плућа цепа руком одвајајући их од ребара сељака“, јер нису имали средстава да купе ни гуњ ни чакшире и само понеки је имао око груди кожух.“

58) Мирослав Ђорђевић, *Увод у грађанско право*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2004, стр. 71, цитирајући Драгољуб Стојановић, Оливер Антић.

59) Miroslav Đorđević, „Pravni transplant i Srbijanski građanski zakonik iz 1844.“, *Strani pravni život*, 2008, iss. 1, Beograd, цитирајући Slobodan Jovanović, „Jovan Hadžić“ у *Političke*

ција (ауторитета оца породице, сеоског старешине, надређеног војног старешине и владара државе).⁶⁰⁾ На такве појаве и процесе у српском друштву надовезали су се регионални и велики светски ратови у којима је становништво Србије биолошки десетковано и од чега се популационо језгро још увек није опоравило. О лошем стању здравствене заштите у модерној Србији у доба ратова доста говори извештај консултанта руског Црвеног крста у Српско-турском рату 1876. године С. П. Коломин који је записао „Ми смо се срили са народом који нема навику да се лечи и који и томе лечењу не придаје никакав значај, посебно му је била страна оперативна помоћ. До рата у сваком од 17 округа кнежевине постојала је мала болница, али становници су се ретко обраћали за помоћ, тако да су те болнице имале више формалан него стварни значај. Народ није имао скоро никаквог појма о хируршком лечењу, зато што је у Србији и сувише мало хирурга, и осим тога он је ретко видео трауматске повреде, због недостатка механичарских и сваких других фабрика. Дошао је рат, и тај јадни народ почео је масовно да плаћа ранама из ватреног оружја...”⁶¹⁾

Стање у погледу здравствене заштите и уопште судбине људи у Србији није било ништа боље ни у двадесетом веку у доба Балканских и великих светских ратова. Након Балканских ратова у којима је учествовала и претрпела велике биолошке и материјалне губитке Србија је била ослобођена од вишевековне Османлијске власти, али и задужена, будући да је новац, уместо у изградњу инфраструктуре, саобраћајница, здравство, школство и пољопривреду, био потрошен на вођење ратова и опорављање земље од ратних губитака. С обзиром да је у том периоду милион српских војника ратовало око годину дана, за то време био је заустављен развој пољопривреде и уопште привреде у Србији. Л. Д. Троцког, који је 1912. године боравио у Београду, потресао је приказ „трагичне осуђености на пропаст“ мобилисаних српских сељака које

i pravne rasprave, Geca Kon, Beograd, 1908. стр. 87 и Мирослав Ђорђевић *Увод у грађанско право*, цитирајући Драгољуб Стојановић, Оливер Антић

60) Лаза Димитријевић, *Како живи наш народ*, Инфинитас, Београд, 2010, стр. 194-196, Momčilo Isić, *Seljanka u Srbiji u prvoj polovini 20. veka*, *Ogledi* br. 9, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Zagorac, 2008. Beograd, cit. Александар Petrović, *Banjane, socijalno-zdravstvene i higijenske prilike*, Beograd, 1932, стр. 118. и Vera St. Erich, n.d., стр. 83, 90.; Momčilo Isić, „Dete i žena u Srbiji između dva svetska rata”, у *Srbija u modernizacijskim procesima XIX i XX veka*, Biblioteka Helsinške sveske br. 23, Beograd, 2006. стр. 157-159, cit. Istorijski arhiv Niš, Načelstvo sreza ražanjskog, k-1, br. 954, 1919.

61) Latinka Perović, „Srbija u modernizacijskim procesima XIX i XX veka”, Biblioteka Helsinške sveske br. 23, Beograd, 2006., стр. 25, Cit. prema: *Rosskie o Serbii i Serbah...* s. 662

је имао прилику да гледа док су испраћени музиком кретали на ратни фронт одевени у униформе са опанцима од лике и са зеленим гранчицама на шапкама.⁶²⁾ Иако је Србија, према мишљењу Троцког, вапила за миром, радом и културом, предвиђао је да ће та мобилизација, која је обухватала 300.000 здравих мушкараца као концентрисане радне снаге земље, укључујући и немоћне старце и одојчад, истрнути на неограничено време те људе из привредног тела земље и потрести основе постојања те младе земље.⁶³⁾ Тим сељацима доношење европских закона као што је *Српски грађански законик* настао по моделу Аустријског грађанског законика 1844. године и који је остао на снази све до 1946. године, није донео толико потребан развој. Овај тзв. *Грађански законик* је донекле сачувао облик раније сеоске задруге, али је проузроковао поделу традиционалне српске велике фамилије која је бројала од двадесет до четрдесет чланова и отворио је пут неограниченом уситњавању земљишног поседа. Тако је пред избијање Првог светског рата две трећине српских сеоских имања организованих у задруге располагало мањим земљишним поседом него што је било неопходно за покривање егзистенцијалног минимума.⁶⁴⁾ Најмање 5% сељака је тражило додатни приход изван пољопривреде, јер више од половине није имало потпуну запрегу, трећина није имала плуг нити било коју земљорадничку алатку, 18% није имало своју сопствену кућу, 28% је живело у изузетно нездравом смештају, 30 % увече није имало светла и 38% ниједном није спавало у кревету.⁶⁵⁾ У наредних шест година 35% целокупне популације је погинуло, умрло и било радно онеспособљено,⁶⁶⁾ што је уједно значило да је биолошки потенцијал становништва био десеткован за даљу будућност. Трагична последица Првог светског рата по Србију било је поновно биолошко десетковање њеног становништва, од којег се касније српско становништво није значајније опоравило. Србији је пред Први светски рат, након добијања ултиматума из Беча и негативног

62) Латинка Перовић, „Srbija u modernizacijskim procesima XIX i XX veka“, Хелсиншке свеске бр. 23, Београд, 2006, стр. 25, цит. Д. Троцки, “Denj”, бр. 3, 4. октобра 1912. Cit. prema: *Russkie o Srbii i Serbah...* s. 500.

63) Исто, Л. Д. Троцки, “Denj”, бр. 3, 4. октобра 1912. Cit. prema: *Russkie o Srbii i Serbah...* s. 500.

64) Латинка Перовић, стр. 18, цит. анкету коју је међу својим члановима спровео Савез српских земљорадничких задруга од 1910. до 1912. године

65) Исто, цит. Mari – Žanin Čalić, *Socijalna istorija Srbije...* s. 70.

66) Латинка Перовић, стр. 25, цит. (cit. Ljubodrag Dimić, *Srbija 1804–2004 (suočavanje s prošlošću)* u: Dimić, Stojanović, Jovanović, *Srbija 1804–2004...* s. 34.)

одговора тадашње српске владе на њега, објављен телеграмом који је стигао регуларном поштом рат 28. јула.⁶⁷⁾ Након велике трагедије коју су српски народ и држава претрпели у Првом светском рату, према подацима Конференције мира одржане 1919. године у Паризу Србија је у том рату изгубила 1.247.435 људи, односно 28% од целокупног броја становника које је имала по попису из 1914. године. Од овог броја погинуло је или умрло од рана и епидемије 402.435 војника, а убијено је или умрло 845.000 цивилних становника, у логорима Аустроугарске се налазило око 40.000 људи и конфисковане су залихе метала из српских рудника и залихе хране.⁶⁸⁾ Према процени делегације Краљевине СХС на мировној конференцији у Версају, односно на преговорима у летовалишту Спа, ратна штета Србије износила је од 7 до 10 милијарди златних франака (по ценама из 1914. године), а то је била половина њене тадашње укупне националне имовине. У исто време, Србија је у рату изгубила више од 28% становника, односно 62% мушког радног становништва (53% погинуло и 9% трајних инвалида) између 18 и 55 година. Од тих губитака, три четвртине се односило на ужу Србију и Косово и Метохију.⁶⁹⁾

Након још једног рата и уведених санкција током деведесетих година двадесетог века, те након бомбардовања Србије 1999. године у Србија је додатно десеткован број становника и у њој живе стотине хиљада избеглица и стотине хиљада социјално угрожених људи чија је економска перспектива врло суморна. На велики проблем неравномерног развоја и незапослености становништва подједнако по градовима и селима и на велике разлике и неравномерност у развоју локалних самоуправа у урбаним и руралним

67) Бојан Билбија, „Пронађена спомен-плоча првој жртви Првог светског рата“, *Politika*, 16.03.2013., cit. Bosko Savkovic

68) Слободан Вуковић: ”Стратегија лажног мира у кући (Економски односи између региона у Краљевини Југославији)“, *Sociološki pregled* 2005, vol. 39, iss. 4, стр. 464-465, <http://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0085-6320/2005/0085-63200504461V.pdf>. Приликом преласка преко Албаније умрло је 77.455 војника, у борбама на Солунском фронту 1916-18. године 36.477, побијено или умрло у заробљеништву 81.214, а 34. 781 војника умрло од рана или болести на територији Србије 1915. године. Од 200.000 грађана који су пошли за војском преко Албаније погинуло је или умрло преко 140.000 људи. Епидемија пегавог тифуса 1914/15 однела је 360.000 људи.

69) *Исто*: Пљачкање и малтретирање Срба вршено је на свим територијама на којима су били насељени. Само у Банату и Бачкој опљачкано је око 6.000 српских породица које су због терора биле принуђене да избегну. Аустријанци и Немци у Србији реквирирају нађене залихе бакра, месинга, никла, цинка, вуне, коже, затим жита, брашна, вина, ракије, соли, стоке, петролеја, итд. Окупациона власт заводи драконске репресивне мере и врши депортације и узимање талаца. Тако, на пример, у мају 1917. у логорима Аустроугарске налазило се око 40.000 људи.

срединама указују и резултати најновијег истраживања демографа Владимира Никитовића из Центра за демографска истраживања Института друштвених наука. Према тим резултатима удео становништва Београда, Ниша и Новог Сада у укупној популацији државе, услед смањивања становника у пограничним регионима државе, поготово у источној, југоисточној Србији и у Банату, растао је више од 50 посто од почетка деведесетих година прошлог века, и дупло већом брзином од 2002. године наовамо.⁷⁰⁾ Статистички подаци показују и да око 200,000 деце у Србији живи на граници сиромаштва и неухрањености, са малим изгледима да ће се њихов статус у економском, културном и здравственом погледу поправити.⁷¹⁾ Велики проблем у свему овоме је чињеница да простор који се даје значају и активности локалних заједница који могу да помажу грађанима на разне начине је незаслужено мали у средствима јавног информисања у држави или је на неодговарајући или суопаран начин представљен и приближен грађанима. Један од значајних проблема је и у чињеници да грађани у великом броју слушајева не познају правне одредбе које им омогућавају ангажман у деловању локалне самоуправе у њиховом непосредном окружењу, често из разлога што су они сами због свеопште садашње политичке ситуације, односно због незадовољства изборним системом или профилем понуђених партијских кадрова и вестима везаним за корупцију, непотизам и друге друштвене проблеме незаинтересовани за рад тих институција.

Када се саберу сви статистички подаци и развој политичких институција и система и цивилизацијских тековина у линеарном историјском одређењу српске државности и друштва и добије једна одређена слика данашње презадужене,⁷²⁾ биолошки изумируће,⁷³⁾ политичким, обавештајним, медијским и економским интере-

70) Н. Ковачевић, „Београд, Нови Сад и Ниш – оазе у демографској пустињи“, *Политика*, 12. мај, 2009.

71) Нада Ерац, „У Србији 150.000 неухрањене деце“, *Блиц*, 12.12.2007.: У Србији живи око 150.000 неухрањене деце, а једна трећина деце предшколског узраста је анемична, резултати су истраживања који су представљени на округлом столу у Скупштини Србије. Чак 200.000 деце живи на ивици сиромаштва, а 15 одсто њих свакодневно користи цигарете. Најугроженија су ромска деца, затим деца избеглица, деца са сеоског подручја и деца незапослених родитеља.

72) Јована Рабреновић, „Задужујемо се да бисмо се раздужили“, *Политика*, 14.5.2013, cit. Мирослав Здравковић: Ранија власт је државу задуживала 53 евро у секунди, док нова власт државу задужује троструко више – 181 евро у секунди.; Јована Рабреновић, „Годишње нам треба 4,5 милијарди евра за враћање дугова“, *Политика*, 22.01.2013.

73) В. Ц. Спасојевић, „У Србији милион људи моли за помоћ“, *Новости*, 19. април 2013.: У Србији у којој расте број старих и немоћних људи око 225.000 најстаријих житеља

сним групама испремрежене⁷⁴⁾ и економски девастиране⁷⁵⁾ и само званично постојеће државе Србије може да се дође до закључка да данашњи национални и демократски капацитети Србије не могу да изнедре политичког геније мислиоце који би успели да осмисле систем социјалне заштите који би у данашњој Србији заштитио човека и његова угрожена људска права, односно омогућио му заштиту у духовноморалном, економском, технолошком, правном, и институционалном смислу на основама човекољубља и успешног повезивања традиције и модерности као што је то био случај са средњовековном српском државом.

Литература

- Божанић, Снежана, *Чување простора, међе, границе – разграничења у српској држави од 13. до 15. века, докторска дисертација*, Одсек за историју, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, 2010.
- *Византијски извори за историју народа Југославије, I 1955, II 1959*, Византолошки институт САНУ, Београд
- Вуковић, Слободан, "Стратегија лажног мира у кући (Економски односи између региона у Краљевини Југославији)", *Социолошки преглед*, 4/2005, вол. 39.
- Гавела, Бранко, „Протоисториски и антички Сингидунум“, Посебан отисак из Годишњака Музеја Града Београда, књ. II, Београд, 1955.
- Димитријевић, Лаза, *Како живи наш народ*, Инфинитас, Београд, 2010.
- Du Cange, Caroli Du Fresne Domini, *Illyricum Vetus & Novum*, Haeredum Roerianorum, Posonii, 1746.

нема никаква примања, а око 100.000 њих живи у најдубљем сиромаштву, сами и напуштени.

- 74) Miodrag Lukić, "Strane tajne službe vršljaju Srbijom", *Akademedia Srbija*, http://www.akademiasrbija.com/index.php?option=com_content&view=article&id=723:strane-tajnesluzbe-vrsljaju-srbijom&catid=38:cat-komentari-vesti&Itemid=54: Према изјавама званичника државне обавештајне агенције, данас у Србији делује 55 тајних служби из 40 земаља са више од 5.000 агената којих има у свим Владиным министарствима, агенцијама, јавним предузећима и невладиним организацијама. Када страна тајна служба преко својих агената и шпијуна уђе на високо место у српској државној администрацији, на пример у неко министарство, она по систему лепезе осваја све ресурсе, институције и јавна предузећа.
- 75) Б. Стјеља, „Од социјалне помоћи живи 245.000 људи“, *Новости*, 29. март 2013.: Искључиво од новчане социјалне помоћи данас се издржава 245.327 грађана у Србији, а пре само пола године било их је 219.791. Упркос томе што око 90.000 домаћинстава годишње зависи од социјалних давања, чак 82,3 % породица тврди да им тај новац покрива мање од трећине основних потреба. Само 0,1 % домаћинстава је потврдило да им је социјална помоћ у потпуности довољна за живот.

- Đorđević, Miroslav, „Pravni transplant i Srbijski građanski zakonik iz 1844.“, *Strani pravni život*, 1/2008, Beograd.
- Матић, Петар, „Развој локалне самоуправе у Републици Србији“, *Политичка ревија*, 3/2006.
- Милојевић, Миодраг, *Стари српски век*, Vandalija, Beograd, 2008.
- Михаљчић, Раде, *Лазар Хребелјановић: историја, култ, предање*, БИГЗ, Београд, 1989.
- Николић, Дејан, *Српске краљице и царице*, Народна школа Ресавска школа, Деспотовац, 1998.
- Новаковић, Стојан, *Село*, Српска књижевна задруга, Београд, 1965.
- Станојловић, Мат.; Гајић, Мил., Ј., *Деспот Стефан Лазаревић – Историјска расправа*, Издање општине београдске, Царна радикална штампарија, Београд, 1894.
- Петровић, М. *Крмчија Светог Саве о заштити обесправљених и социјално угрожених*, Библиотека Репринт, Штампарија Српске патријаршије, Београд, 1990.
- Perović, Latinka, „Srbija u modernizacijskim procesima XIX i XX veka“, *Biblioteka Helsinške sveske*, br. 23, Beograd, 2006.
- Plinius Secundus Maior, *Naturalis Historia*
- Срејовић, Драгослав, *Кад смо били културно средиште света*, ТИА Јанус, Ars libri и Кремен, Београд, 2001, Библиотека Лавиринт, књ. 10.
- Чоловић, Радоје, „800 година српске медицине и 140 година Српског лекарског друштва“, Предавање одржано на Другом научном скупу „800 година српске медицине“, манастир Св. Прохор Пчињски, 9. до 12. јуна 2011.
- Wilkinson, John Gardner, *Dalmatia and Montenegro*, John Murray, London, 1848.

Sanja Suljagic

SOCIAL WELFARE AS AN IMPORTANT TRAIT OF SERBIAN NATIONAL IDENTITY IN MEDIEVAL PERIOD

Resume

In this paper author made an analysis of emergence, development and decline of social welfare system in Serbia throughout history using an analytic-synthetic method. The analysis started with prehistoric period when proto-Serbs lived in the valley of the river Danube and its tributaries and formed a sort of village-like communities which were forerunners of family and village cooperatives. They were organized in some type of gerontocracy and they lived and worked on the basis of a careful division of labor; equal obligations and rights of all members of the village communities on the basis of social solidarity. According to original historical sources, after the Serbs were converted into Christianity in time of Paul, Tit, Andrew and other Apostles on their territory, they formed a type of inheriting monarchy with prevailing harmonic relation between its rulers and people. After a medieval Nemanjic dynasty members had formed Serbian medieval state as an autonomous monarchy-state and Autocephalous Serbian Orthodox Church, the Crown heir Rastko Nemanjic became a monk and wrote a collection of legal rules Nomokanon (Krmcija) based on benevolence and Constantinople's Christian Orthodox moral and legal heritage and canons of Ecumenical Councils regarding old people, people with physical disabilities, widows, poor women and people who suffered from some kind of violence and injustice. After the rules and procedures from this book became implemented and widespread, various kings and queens of the Nemanjic dynasty exhibited a high level of benevolence providing good medical care and other segments of social welfare to their citizens. However, a several centuries long reign of Ottoman Turkish Empire in this region caused discontinuity in this practice which had been an important trait of Serbian national identity.

Following disintegration of the Ottoman Empire reign in the territory of Serbia throughout 19th century, establishment of modern Serbian state with its legal reforms based on Western and Middle European laws caused further decline of Serbian traditional medieval and pre-medieval social practices of joint solidary work in the villages. It also caused disintegration of traditional village cooperatives and other traditional forms of social welfare. Subsequent

great wars which took place on this territory took away millions of human lives and such turbulent history of 19th and 20th centry has left traces on devastated economy and social life in Serbia in 21st century.

Current state of affairs in Serbia reflects further decline of social welfare system and so far there have not been any genius-like political philosophers who could envision and implement protective mechanisms in the field of social welfare for hundreds of thousands of poor people in Serbia on the basis of benevolence and successful political, cultural and economic connection of tradition and modernity as it used to be case with Serbian medieval state back in the history..

Key Words: social welfare, Nomokanon, medical care, Nemanjic Dynasty, feudal local self-government, Civil code.